

HLEDÁNÍ ZTRACENÉHO MÍSTA

Jen nevzdávat se, nepoddávat...

Ještě nám neprošel ten čas...

Bulat Okudžava

Povolání: spisovatel. Ve spojení těchto dvou nesourodých slov se skrývá drama i skeč, zrcadlíci mikrosvět moderní doby zvlášť prozíravě a plasticky, zejména když se ve svém obsahu opírá o realie nevysněné, nestvořené z jiného času a zašlých míst, ale o veskrze konkrétní souřadnice života, které stále ještě mají svou platnost, neúprosně i povzbudivě trvají dál mezi námi a přežívají stejně jako některé knihy, třebaže jejich autoři už vyprchali z paměti. O povolání spisovatel napsal moskevský literát Jurij Trifonov /1925 - 1981/ svůj poslední román, který vyšel až posmrtně - a podobně jako předchozími zralými díly i touto románovou tečkou za tvorbou potvrdil, že místo, jež si postupně přivlastňoval v poválečné ruské sovětské próze, mu právem literární historie určí na pomyslném tvůrčím Olympu.

Vypověď o světě kolem nás, o jeho nejméně sedmibolestných kořenech, neodbytných chvílích naděje a přívalech zklamání a lhostejnosti, se kterou spisovatel přicházel ve svých knihách, byla totiž čím dál hlubší, neslitovnější, sugestivnější, stále smysluplnější a přesvědčivě směřující k "něčemu", čili k pravdě, až se přímo zalykala rozervaným svědomím novodobého vypravěče. Moderní typ vypravěčství už přece dávno není jen stárnoucí, mravokárně humanistickou a zaníceně humanistickou niternou trýzní ze spatřeného, pachutí z ponížení individua a očividné

náklonosti k zlolajným kompromisům, nýbrž i všednodenním povoláním, po hodinách a minutách rozmělněným stravujícími maličernostmi, za nimiž se v různých podobách, zdálky i zblízka, v náznaku i v reálu, vždy majestátně nebo naopak roztřeseně rýsuje detailně lokalizovaná doba, v níž autor svou trudnou profesí vykonává a která mu jako literátovi, jenž má všechna citlivá pole své duše vystavena dokořán a napospas, všem navzdory nebo všemu po vůli, striktně vymezuje konce i začátek, osud i příběh – a také onen konkrétní lidský čas a reálně stanovené místo, zdánlivě i pojmenované, na něž vzpomínat má stejný smysl jako žít a pro něž neexistuje jiné pojmenování než to, které vyvstává z povlovného proudu románového líčení.

Vynikající vypravěč Jurij Trifonov ovšem napsal svou poslední prózu Čas a místo /Vremja i mesto, 1981/ především jako román o spisovateli, který píše o spisovateli, který také píše o spisovateli atd. – a jejich životy se pokaždé z toho či onoho důvodu nepovedly: všichni skuteční i smyšlení protagonisté tu jako by stejně bezmocně jako rozepsané knihy strnuli v předčasné stařecké apatii u bran, za nimiž se skrývají jejich sny, snad právě proto, že pochopili, kde je jejich místo a jaký čas jim byl vyměřen, že každý po svém prohlédl brutální nesnovost společného životaběhu. Od třicátých let až po minulé desetiletí načrtává moskevský prozaik jednotlivé charakteristické situace ze života svého pokolení, aniž je chce obestříit univerzální tragickou aureolou, nadneseně je uzavřít do atmosféry historické výjimečnosti či tvrdošíjně klást důraz na již čítankové, a přesto děsivě vzdálené a odmítané pravdy o jedné epoše.

S pronikavostí, která až mrazí při pohledu do budoucnosti a bolestně bystří zrak při návratech do minulosti, se Trifonov

snažil postihnout rub a líc scének, jež jsou stejně pomíjivé jako symbolické: šokující představa, že by Moskva mohla padnout do rukou hitlerovských okupantů, je navenek zcela překryta hrdinovou starostí, aby se stačil včas rozloučit se svými známými zařazenými do mimořádného evakuačního ešelonu; dlouhý den a dlouhá noc čekání na zprávu o Stalinově smrti tu probíhá v ovzduší rodičovské neurózy, kdy se konečně k mladému literátu Antipovovi protlačí přes zástupy lidí na ulicích a v bulvárech lékař, kterého zavolali k nemocnému dítěti. Grandiózní a epizodické si zde jako by vyměnily roli, nasadily si jinou masku a jedno druhé pokládalo za cizorodý prvek v organismu, za cosi nepřátelského, neúměrně vytrženého z času, jenž má mít svůj vlastní neochvějný řád. Jenže v Trifonovově románu Čas a místo opravdu neplatí slova, že o mnohém životě je stejně příjemné psát, jako jej žít; příjemného je a bylo ve světě pomálu. Lidem vládne aspoň dvojí nezbytí, každodenní a každoroční - a každý den se může jevit jako soudný, může poodhrnout mámivou roušku z našich činů i našich myšlenek, čím dál víc pravděpodobněji, neboť se v něm zpravidla nic zvlášť potěšujícího neděje, není-li příjemné jen to, na co jsme si raději zvykli, co si utvořilo svou vlastní temporalitu, vyklesnutou z truchlivé osudové dějinnosti.

Téměř pro celou generaci, k níž realistický dušezpytný a stoický kronikář epochy Juriij Trifonov patřil a jejímž literárním mluvčím par excellence se stal, se začala její životní spirála ve třicátých letech odvíjet ve znamení duchovní ztráty, produkující chronický celoživotní ressentiment společenský i mravní: jedni ztratili rodiče, druzí krajinu dětství, všichni dohromady klid v duši - a víru, že nebude války, tehdy vytla-

čil patos budoucího velikého obětování a zvichřeného očekávání naplnění nadlidských záměrů. To však bylo pro autorovu postavu Saši Antipova a jeho vrstevníky voláním přicházejícím zdánlivě odjinud, z jakéhosi neskutečna: pro ně navždycky skončilo období nevinnosti a jistot splývajících - třeba v případě jedenáctiletého klučiny - s prosluněným peronem, veselým kouřem lokomotiv, nepochopitelným vzrušením, s utkvělou vzpomínkou na jeden tragický srpen, který dávno roztál jako stopa letadla v modři oblohy. Pseudoidylický obraz pláží třicátých let opravdu mohl potlačit chuť žít a není divu, že vidina domova jako zaslíbeného místa na světě se od té doby stala v očích budoucího spisovatele Antipova něčím dvourozměrným: na jedné straně nadměrně přesně vyjmenovává údaje o adresách, na nichž na delší či kratší dobu v životě zakotvil, na straně druhé je v každém takovém exaktním situování utajen dojem všeobecné efemérnosti veškeré plynoucí reality. Vlastní regulující imperativ s lidským povědomím o místě v životě byl v Trifonovově pokolení vymýcen i s kořeny a následující léta válečná jen dokonala hodnotový chaos v duších těch, komu bylo vzhledem k jejich mládí dáno přežít anebo se dokonce i podílet na klání dvou světů, kterým nekonečné dny zápasu s fašismem stále rychleji pádily ke svému vítěznému konci.

Také Jurij Trifonov stejně jako jeho alter ego, volbou času a místa spřízněný spisovatel Alexandr Antipov vstřebal již v útlém mládí hypnotickou dávku tragického individuálního pocitu. Nesl ho v sobě spolu se svými příštími uměleckými souputníky a nikoli náhodou ani on, ani Bulat Okudžava, Čingiz Ajtmatov, Nodar Dumbadze a jiní významní představitelé této literární generace se nemohli dlouho odhodlat psát o traumatech svého před-

válečného dětství již od prvních knížek; vydali o něm palčivé i léty zkonejšené svědectví až mnohem později: všechno má přece svůj čas a své místo, má-li však smysl vzpomínat, nesmí se na některé životní zážitky zapomenout. Stejně jako kupříkladu Čingiz Ajtmatov v Jeřábech v předjaří líčí i Trifonov v kapitole Ulička za Běloruským nádražím válečnou éru jako léta nadlidského vzepětí, navíc podlamovaná podezřívavostí a nedůvěrou, jako dobu, kdy válka lidi sbližovala i rozlučovala navždy. Sám spisovatel, ve kterém již tenkrát bezpochyby bylo stejně jako v Antipovovi "cosi zneklidňujícího", tehdy pracoval v jedné moskevské továrně a přitom navštěvoval literární kroužek někdejšího futuristy Osipa Brika, nerozlučného přítele Vladimíra Majakovského; chtěl se hned po válce přihlásit na Literární institut. Sotva z lidí "spadla obrovská tíha a začali zas trochu snít", octl se i autor Času a místa v semináři Konstantina Fedina.

Jeho novým místem ve světě a životní školou se od té doby stalo prostředí Tverského bulváru - a v historikách a historiích spojovaných s touto vyhlášenou moskevskou "literární ulicí" si ještě v čtyřicátých letech ozřejmil i vyvolil svůj osud. Ne-projevil totiž v pravé chvíli potřebně nadměrnou opatrnost a dal přednost cestě, na níž mohl pomáhat druhým - tak jako bezejmenný voják ve vlaku, jímž se z osmiletého vyhnanství a ve strachu před dalším trestním výměrem vracela Antipovova matka, nebo válečný mistr, který se nebál zastat se v maléru mládenců z továrny, v níž pracovali. Ať později Antipov svedl vydat sedm nebo osm knih, přičemž je charakteristické, že je prosadil výhradně v dětských nebo mládežnických nakladatelstvích, poznovu ztratil šanci na stabilní místo v životě a zbyla mu jen víra

v "to, co nemá pojmenování a co člověk hledá stále".

Jestliže však Jurij Trifonov dokázal snad právě díky svému životnímu pocitu, vyvřelému z osudu pokolení tragicky stigmatizovaného válečnou líticí a kalváriemi roků předválečných a poválečných, vytvořit závažná umělecká díla o nevládných horizontech a kratičkých rozbřescích novodobého lidského času, zůstal jeho Antipov, literát z rodu poctivců, věčným zajatcem tohoto pocitu fatální marnosti, cizincem ve své otčině, samotářem mezi přáteli, z jejichž kruhu se ostatně vyklubal neještěn dalším hlubokomyslný osamělec. Zatímco Trifonov se zaskvěl jak čechovovskými analýzami společenského mikrosvěta současné moskevské inteligence, zejména v Dlouhém času loučení /Dolgoje proščeniže, 1971/ a Jiném životě /Drugaja žizň, 1975/, tak i historickým románem o etickém hrdinství revolucionářů narodovolců kolem roku 1881 /Nedočkavost; Nětěrpěniže, 1974/ a především úchvatnou paralelou současného myšlení a jeho pravzorů a předobrazů vznikajících kupříkladu v občanské válce v Rusku /v knize Starý muž; Starik, 1978/, jeho Antipov žije jako čechov^{ov}ský inteligent, připoutaný svým vědomím k minulosti, jež ho zbevila stálého místa v životě. "Když se už člověku nedostává síl, zbývá mu ta poslední síla - soucit s druhým," konstatuje Trifonov, a toto poznání pomáhá i jeho hrdinovi po dlouhá léta rodinných idylek i manželských rozmráček, během psaní zajímavých, ale neproblémových, neburcujičích prací "unést neúnosné". Léta běží a překlenou se přes nadějeplné měsíce "náhlých změn, neuvěřitelných zpráv a nečekených novinek, o nichž se mluví jen šeptem"; Antipov v té době s porozuměním respektuje, ale odmítá nebezpečnou nadutost lidí nešťastných a uražených životem. Přitom má jako člověk zbavený kořenů stá-

le před očima scénérii vlastního konce, a tak jako jiný spisovatel z Trifonovovy knihy, jemuž se život mnohem víc "nevyvedl", se za žádnou cenu nechce před koncem "pošpinit jako svině v louži".

Čas géniů a pologéniů čtyřicátých let již dávno minul, rozplynul se v nesplněných nadějích, jeden za druhým se dostavují momenty neuskutečněného života /z Antipova pera dokonce vzniká i román o tomto stavu mysli/; děti odrůstají, nevěry se množí, do života vtrhává jako velká voda jedna osudová láska, která vzápětí zase odkvačí a zanechá po sobě jen nezahladitelný rmut duše. Nové místo k žití /prostorný byt na sídlišti, který je nakonec spisovateli dopřán/, mu asi není souzeno: zakrátko se opět a nikoli naposledy z něho vzdálí, přijde i o toto útočiště a ztratí také své místo v rodině. Zvykne si žít na periférii času, i když se obloukem let znovu vrací do starých moskevských uliček v centru metropole, a nechává se vláčet jeho krkolomnostmi a paradoxy. Dovede totiž pouze označit svou bariéru, nedokáže se přes ni přenést aktem duchovního činu, jenom o ní ví, a pokládá ji za jakýsi syndrom doby. Postupně u Antipova převáží s konečnou platností bázeň podívat se realitě do očí, bázeň vidět...

Jurij Trifonov v sobě našel sílu se vypořádat s touto všudypřítomnou myšlenkovou překážkou, která by ho jako tvárce činila bezmocným, za cenu mnohaletého mučivého hledání vlastního stylu a osobité tematiky, přiměl se jako spisovatel podstoupit léta odříkání na pouti k postupné umělecké dokonalosti. Na jejím konci jsme se stali v jeho nejlepších románech a novelách svědky i čtenáři strhujícího "psaní, které přitahuje život". U literárního umělce, kde by tomu tak nebylo, kde morální

houževnatost není podpořena skutečným talentem, zákonitě dochází k předběžným životním bilancím, k zatrpklému účtování s minulostí a přítomností. Vyhlášený bibliofil Trifonov líčí, jak se Antipov, hroutící se pod skořápkami svých nahodilých myšlenek, rozhodne vzdát se i své knihovny, a jeho čas o to víc splývá se sentencemi, jimiž hájí svůj soukromý novostaromládenecký život a vybranou stovku knih před nebezpečím uragánů, které už tolikrát vyvrátily a překotily svět všelijakých vyznavačů psychofyzického pohroužení do hájemství ducha. Svě místo si pokolení Alexandra Antipova již nenajde, i když autorův hrdina ještě přečká infarkt, získá novou partnerku, dožije se dalších ratolestí, nicméně se všechno v jeho životě nadobro promění v hmatatelně blízkou, a přece tolik dalekou skutečnost, odehrávající se už po čase, který prožil. V labyrintu velkoměsta, zbaveném důvěrných zákoutí a tajných míst duše, hrdina posléze bloudí jak hustým lesem - a těžiště veškerého bytí a dění se v Času a místu přenáší na osudy a pochyby dalších generací, na životní krůčky Antipovových dětí, které prožívají vlastní dramata, vyrovnávají se s novými traumaty a trápí se svými civilizačními nejistotami.

Člověk musí milovat a být milován, všechno ostatní nemá smysl, uzavírá spisovatel Antipov svou filozofii času a místa, dokud ještě žije o samotě, obklopem polosnovými relikty minulosti, a jeho zasmušilé úvahy z přelomu roku 1979 a 1980, kam autor - když na podzim 1980 román dopisoval - umístil značně odepíctělý závěr své knihy, vyústí posléze v jediné přání: přežít tuto zimu. Romanopisec Jurij Trifonov se rozžehnal se svým rezignujícím a vykořeněným autobiografickým hrdinou v do-

bě, kdy se sám octl s tvorbou na křižovatce a kdy se v jeho životě přihlásila neúplatná choroba. Přežil ještě jednu zimu a zemřel na jaře příštího roku. I po jeho odchodu nadlouho přetrvává autorovo dílo, které analyzovalo zlověstný vliv veškeré myšlenkové nicotnosti na člověka v dějinách. Také tam, kde Jurij Trifonov psal jakoby o věcech nepodstatných a druhotných, kde nostalgicky povoloval uzdu své racionální paměti krušných let a desetiletí, si totiž pokaždé položil základní otázku ruské klasické literatury: Jak jsme došli k takovému životu?